

МАРИЈА-МАГДАЛЕНА КОСАНОВИЋ

ПОЉСКИ ПРЕВОДИ ЊЕГОШЕВОГ "ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА "

(са тачке гледишта преводиоачевог коришћења коментара)

Сваки преглед пољско-црногорских књижевних веза доба Петра II Петровића Његоша готово традиционално почиње податком да је Адам Мицкјевич, Његошева савременик, у својим предавањима из словенских књижевности у Паризу, дана 2. марта 1841. године, споменуо име црногорског владара. Говорећи о тзв. "источном питању", велики пољски романтичар објашњава својим студентима да је положај Словена, који мрзе Грке, плаше се Латина, а налазе се под јармом Турака, нашао одраза у легендарној личности - Краљевићу Марку. Према Мицкјевичу, српска народна поезија се уздигла до највећих висина у једном другом жанру - у "романсама, причама о догодовштинама познатих личности, о њиховим подвизима, љубави и храбрости." Песму о венчању Максима Црнојевића предавач је окарактерисао као "најлепшу поему на српском језику". Пошто јунак поеме - Иван - "бежи од Турака у планинску Црну Гору", Мицкјевич је сматрао за сходно да својим слушаоцима приближи ову далеку слободну земљу, те да им понешто каже о самој Црној Гори и обичајима њених становника.

Пишући о Црној Гори, пољски песник као да наслућује мисао Исидоре Секулић, која је у "Његошу књизи дубоке оданости" (1951) рекла: "Ако је неко тле самосвојно, оно из себе одређује шта ће се по њему градити и оснивати, какви ће људи на њему живјети. Самосвојнијег тла од Црне Горе наш народ нема".¹ Пуних 110 година раније Мицкјевич је усхићено изјавио: "То је, ваљда, једина слободна земља

¹ Исидора Секулић: *Ожледи*, Нови Сад-Београд, 1959, с. 103.

на свету, земља слободе и равноправности."² Иако се у овој Мицкјевичевој слици Црне Горе налазе и описи сурових црногорских обичаја, неодговарајућег положаја жене и сл., на првом месту је истакнут јуначки дух Црногораца, њихово слободољубље и борба за ослобођење од Турака. Његош се у предавању помиње као наследник владике Петра I.

Пољски истраживачи Његошевог песничког опуса редовно жале што песничка делатност црногорског владике није нашла одраз у Мицкјевичевом прегледу јужнословенских књижевности,³ будући да се Његош у време Мицкјевичевог боравка у Паризу већ огледао као песник (збирка "Цетињски пустињак", 1834). Одговор пружа хронологија: Његошево главно дело, "Горски вијенац", настало је 1846. године, а Мицкјевич је своја предавања писао и држао 1841. године.

Ако већ Мицкјевич није тада могао да говори о "Горском вијенцу", зашто није о њему писао касније? Питање се може поставити још шире зашто се за Његошева живота, или непосредно после његове смрти, у Пољској није нашао ниједан преводац који би Његошево ремек-дело учинио доступним пољском читаоцу?

Едвард Мадани сматра да је Његошев спев у Пољској у време романтизма имао изузетно погодно тле за потпуну рецепцију, да је чак могао директно утицати на оригиналну пољску поезију.⁴ Јер, Пољску, која је била под туђом влашћу, привлачили су идеали борбе против турских освајача, примери жртвовања, патње и крви проливане на олтару слободе. Идеали те жуђене слободе крунисане народним јунаштвом, били су блиски пољском читаоцу и инспиративно су деловали на књижевне ствараоце. Данута Вјежхоловска, аутор досад једине пољске монографије о Његошу, отишла је још даље. Она тврди да постоје извесне законитости у развоју романтичарске књижевности код потлачених словенских народа, које се испољавају како у избору проблематике, тако и у самом уметничком облику дела. Поетске вредности "Горског вијенца" указују да је ова, по њеној жанровској дефиницији, романтичарска драма, тесно повезана са естетичком и философском мишљу епохе у којој је дело настало, да чак постоје сличности између Његошевог "Вијенца" и Мицкјевичевих "Ђада".⁵

Зашто је онда "Горски вијенац" чекао пуних осамдесетипет година на свој први превод код Пољака?

² Adam Mickiewicz: Wykład XVIII z 2 marca 1841. W: Adam Mickiewicz: *Dzieła*, t. 8, Warszawa, 1955, s. 239.

³ Edward Madany, Henryk Batowski i dr.

⁴ Edward Madany: "Górski wieniec" w Polsce. W: *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, pod red. J. Ślizińskiego, 1972, s. 110.

⁵ Danuta Wierzycholowska: "Górski wieniec", *Petra Njegoša, poetyka utworu*. Zielona Góra, 1986.

Да се поново вратимо Мицкјевичевом предавању. Могло би се рећи да је његов однос према владици Петру I Његошу био доста уздржан, мада не и непријатељски! Слично би се могло рећи за понашање Пољака у целини према Црној Гори у XIX веку. Наиме, пре Његоша није било званичних односа, нити значајнијих културних веза између ове две словенске земље. У Пољској прве половине XIX века није се много писало о Црној Гори, а поједине информације о политичкој оријентацији ове далеке и непознате земље, о њеном учешћу у Наполеоновим ратовима на страни Русије (што истовремено значи против пољског савезника!), о односу према пољском Новембарском устанку и бурним временима 1848-49. године још су више од Пољака удаљавале ову и иначе за њих *terra incognita*.⁶ Управо у црногорској проруској политичкој оријентацији налази се прави одговор на питање зашто је "Горски вијенац" први пут преведен у Пољској тек 1932. године, тј. кад је Пољска већ увелико уживала у својој слободи и независности.

Овај први превод, чији је аутор Хенрик Батовски,⁷ има несумњиви културно-историјски значај. Пољски рецензент га је прихватио "као израз сада појачане тежње ка узајамном упознавању словенских народа", али га је и веома оштро критиковао, са стручно-филолошке тачке гледишта.⁸ Јан Мјежва је, наиме, писао да је аутор превода "уз велике тешкоће савладавао језик и облик дела, док је садржај (...) већином парафразирао". Највећи комплименат који је он упutio Хенрику Батовском гласи да је превод у другом делу бољи: "Види се да је аутор продро у облик, језик и садржај оригинала, па је најтежа места превео понекад без грешака."⁹ Сам Батовски прихватио је део критичких примедба, покушавајући да се правда ингеренцијом уредништва "Југословенске библиотеке" у текст превода. Издавач је, тврди Батовски, лишио његов превод тако неопходних коментара дела.¹⁰ Исти аутор је свој нови превод "Горског вијенца" штампао 1958. године,¹¹ овај пут са обимним предговором (на 67 стр.), те са објашњењима и богатим коментарима. Излазак из штампе новог превода "Горског вијенца" није остао без одјека у пољској и југословенској књижевној критици. Било је чак покушаја да се упореде одломци старог превода (из 1932. године) са овим новим (из 1958. године). Ово

⁶ Edward Madany, нав. дело, с. 111.

⁷ Petar II Petrović Njegoš: Górski wieniec. Wydarzenie dziejowe z końca XVII stulecia. Ze studium krytycznym Branka Lazareviča, Przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Henryk Batowski, Warszawa, 1932. Biblioteka Jugosłowiańska pod red. Juliusza Benešića, t. III.

⁸ Jan Mierzwa: Polski przekład "Górskiego wienca" in, "Przegląd współczesny", 1933, nr 137, s. 388-390.

⁹ Исто, с. 389.

¹⁰ H. Batowski: O moim przekładzie "Górskiego wienca". "Przegląd Współczesny", 1933, nr 140, s. 460/462.

¹¹ Njegoš P.P.: *Wybór pism*, tłum. Henryk Batowski, Warszawa 1958.

поређење је увек ишло у корист нове варијанте. Београдски полониста Стојан Суботин је, нпр., истакао да рад преводиоца "заслужује признање и захвалност Југословена".¹²

Ако је Хенрик Батовски разлоге неуспеха првог превода видео онајвише у чињеници да га је издавач лишио коментара, те ако други превод Његошевог спева сви сматрају много успешнијим, будући да је писан и штампан са објашњењима и опширним коментарима, могли бисмо се запитати: у којој мери су коментари могли да утичу на сам превод дела, и који су то коментари који су требали да буду од помоћи пољском читаоцу "Горског вијенца"?

Познато је да су скоро сви преводиоци "Горског вијенца" у XX веку користили коментаре Милана Решетара, који је у размаку од педесет година сачињавао, преправљао и допуњавао своје коментаре за десет издања Његошевог "Горског вијенца". Наше истраживање показује да се већ први превод Хенрика Батовског базира на Решетаревом издању "Вијенца" из 1928. године, па и на његовим коментарима. Хронолошки увид показује да је последње београдско Решетарово издање датирано 1940. годином. Међутим, Хенрик Батовски је могао да се служи, и служио се, и јубиларним издањем целокупних дела П.П. Његоша, које су за штампу припремили Радосав Бошковић и Видо Латковић.¹³ Уредници овог издања снабдели су дело новим коментарима, који су базирани на свим дотадашњим коментарима, али и на већ поприлично нагомиланој критичкој литератури о Његошевом делу.

Лако је доказати да је Хенрик Батовски користио ове коментаре у свом преводу, и то у две сврхе: 1) за сам чин превођења, и 2) као објашњења која треба да се приближе читаоцу језик Његошевог текста и његов широки контекст.

У свом мукотрпном раду Х. Батовски је имао више прилика да се убеди да је тешко, а понекад и немогуће, сачувати верност језику оригинала, тачно пренети ауторске интенције и истовремено задовољити стилске и језичке стандарде превода. Преводилац је у томе понекад у успевао, али је чешће морао да проналази методе како да изрази сложени смисаони склоп, а да у пољском језику не тражи еквивалентне изразе или речи, јер их у њему и нема. Батовски је тада прибегавао коментарима, који су поред објашњења неразумљивих места у тексту нудили и готове конструкције. Многе такве конструкције су постале саставни део преводиоачевог поетског текста. На пример:

Турској капи ту име погину,
сва утону у једну гробницу;
мож и данас виђет костурницу. (Стих 1224-1226)

¹² S. Subotin, *Njegoš. Wybór pism*. "Pamiętnik Słowiański", 1959, s. 192-210.

¹³ П.П. Његош: "Горски вијенац", Београд, 1952.

У преводу читамо:

Tam tureckie siły sie skruszyły,
wszystkich w jeden razem grób złożono
i do dzisiaj tam się widzi kosci.

Као што се да приметити, наративним песмама кола, заснованим на народном епосу, одговарају конструкције попут горе наведене - "турској капи ту име погину" - која је "непреводљива". Наиме, с обзиром на историјску хронотопичност црногорског свепа, у пољском језику за њу није могуће пронаћи еквивалентни фразеологизам. Преводиоцу је решење пружио коментар: "Ту су турске снаге настрадале". Он се могао употребити у стиху, па га је пољски преводац и употребио.

За следећи пример одабрали смо речи Вука Мићуновића:

Ох до бога, а ох довијека
да чудно ли с главе погибосмо! (1967-1968)

Упоредимо сад ове стихове са пољским преводом:

Och, na Boga, wieczne to nieszczęście!
Nam, już koniec, gdy najlepszy zginął!

Опет између Његошевог "с главе погибосмо" и пољског "najlepszy zginął" постоји веза - коментар: "С главе погинути: изгубити истакнутог јунака, једног од најбољих".

Опис Цетињске битке се завршава речима:

Сад ти нема у нашу нахију
Обиљежја од турскога уха
до трупине али развалине. (2722-2724)

Ово казиање, које је изазвало тугу владике Данила и смех игумана Стефана, Батовски је транспоновао на следећи начин:

Teraz nie ma już w powiecie naszym
ani śladu po tureckim szczepie
ogródz trupów, zgliszczy i rozwalin.

Синтагме "нема (...) обиљежја од турског уха" и "ani śladu po tureckim szczepie" једнаке су само на плану семантичке структуре. Коментар каже: "Турско ухо - у Црној Гори, што и Турци, турско племе". Преводац је наведени коментар преузео и употребио, да би избегао идиом за који није проналазио одговарајући пољски фразеологизам.

Војвода Драшко је право дете природе, његова прича о Венецији је натопљена личним запажањима. Она показује његову племенитост и поштење које не подноси неправду. Црногорски војвода критички посматра живот становника непознатог му млетачког града:

Бјеше човјек те од средње руке
да не бјеше под оним именом,
не шћаше се бојат од урока.

У пољском преводу:

Taki sobie, człowiek calkiem zwykły
 żeby nie był, czym jest, no to wcale
 mógłby zadnych nie bać się uroków.

Овде нас занима фразеологизам "човјек (...) од средње руке", који је преводилац заменио речима "człowiek calkiem zwykły". Дакле, он се није потрудио да дужда опише помоћу неког израза сличног Његошевом. Најједноставније је било искористити речи из коментара: "осредњи, сасвим просјечан човек".

Хенрик Батовски је у свом раду на освајању Његошевог језика имао различите учитеље и саветнике. Својевремено је то био његов пријатељ Блажо А. Јовићевић из Црнојевића Ријеке, понекад су му помагале колеге - професори. Међутим, на основу наше анализе би се могло рећи да су му од највеће помоћи били коментари уз српско издање "Горског вијенца". Они су пружали објашњења за нека места у тексту која нису била разумљива чак ни носиоцима српског језика. Ми смо показали да су неки од ових коментара одиграли још једну важну улогу у процесу превођења: постали су интегрални део преведеног песничког текста. У свој нови, побољшани превод Хенрик Батовски је унео скоро све коментаре из српских издања, која су изашла непосредно пре његовог новог препева. Притом је пошао од истине да оно што није разумљиво за носиоце српског језика и познаваоце црногорске историје и црногорског етноса, не може бити јасно ни Пољацима у XX веку. Али, пољски преводилац се није ограничио само оним објашњењима која су била писана за Србе и Црногорце. Морао је да узме у обзир и специфику свог пољског читаоца, за кога је Црна Гора још увек била terra incognita. Тако је настао један део коментара, који не открива само историјске чињенице и реалије из живота Јужних Словена, већ, макар и индиректно, говори о самим Пољацима, њиховом менталитету и познавању/непознавању балканског модела света.

Ови, да их тако назовемо, самостални коментари Х. Батовског односе се на различите аспекте рецепције Његошевог свеа, на његов историјски, политички, религиозни, језички, философски, културолошки контекст, на време и простор у коме се одиграва радња. Није на одмет истаћи да је Батовски по образовању био пре свега историчар, па тек онда слависта. Зато је сасвим природно што су његови самостални описи историјских догађаја и личности "Горског вијенца" писани стручно и надахнуто. Из чињенице да баш ових коментара нема у оригиналном српском издању могли би се закључити да су то информације добро познате Његошевим земљацима, али не и Пољацима. Из коментара Батовског се може, на пример, сазнати да се "назив Црна Гора - Монтенегро појавио на почетку XVI века" (уз стих 693). Прича о Лазаревић кћерима је тражила објашњење да је "Лазар Хребељановић српски владар који је био побеђен 1389. године

на Косовском Пољу" (уз стих 187). У једној другој фусноти читамо: "Стефан Душан Силни, из рода Немањића (1309-1355), краљ, касније српски цар, од 1331. године највећи владар средњовековне Србије, освајач, издао је Законик" (уз стих 35). Надаље, пољски историчар и преводилац обавештава своје читаоце да је: "Милош Обилић, у ствари, Кобилић, средњовековни српски витез, прославио се на Косовом Пољу 1389. године, када је убио турског султана Мурата I. Јунак народне поезије, симбол патриотизма и пожртвовања" (уз стих 35). "Вук Бранковић (умро 1397) владар средње и северне Србије, зет другог, најчувенијег у ово доба, владара - кнеза Лазара Хребељановића (према легенди - цар Лазар). Предање га је незаслужено окривило за издају у одлучујућој бици против Турака на Косовском пољу, а Његош је у ово веровао, па га у "Горском вијенцу" више пута спомиње као издајницу и негативну особу" (уз стих 17-18).

По мишљењу Батовског требало је Пољацима објаснити ко су Марко Краљевић (уз стих 1798), Југ Богдан и седам Југовића (hufiec Jugowiczów) (уз стих 256-257), Иван Косанчић и Милан Топлица. Батовски је искористио прилику да као историчар детаљно опише односе Црне Горе са Венецијом и са другим суседима. Међу белешкама социолошко-конфесионалног карактера занимљива је, како нам се чини, она која саопштава: "Босанци и Албанци, али у оба случаја само муслимани, су стално водили борбе против Црногораца, док су православно из Босне и Албаније били са њима у добрим односима" (уз стих 1642). Сами Црногорци су се исламизовали из материјалних побуда (уз стих 760).

Преводилац је сумњао у познавање географије својих читалаца, па је сматрао за неопходно да каже неколико речи о Херцеговини, Боки, Котору, Бару, Зети, Цетињу, Травнику, Чеву, Симуњи и Тополи, да тачно укаже место где је живело племе Озринића (како вели, према мапи из 1878. године)

Бројни су и коментари етнографско-конфесионалног и културолошког карактера. Међу њих бисмо сврстали описе црногорских, муслиманских и турских обичаја и веровања и узајамних односа, и сл. У коментарима налазимо објашњења таквих речи као што су: сердар, бан, војвода, кнез. Преко коментара сазнајемо шта је црногорско коло, која му је функција у делу (да изражава расположење и намере народа). Пољском читаоцу је протумачено да су гусле национални српски музички инструменат (уз стих 275), те да су гуслари, по мишљењу Јужних Словена, слепи народни певачи, (уз стих 2369-2670). Понекад, читајући коментаре Батовског стичемо утисак да он понавља оно што је о Црној Гори говорио Мицкјевич пре 117 година. Рецимо, уз стихове 603-604 налазимо коментар да су за Црногорце карактеристични јунаштво, борба за слободу и духовне идеале, да ови борбени горштаци више воле да делују, него да размишљају, плашећи се да сувишна

размишљања могу да одложе расправу са месним муслиманима (уз стих 504-508). Уз ову слику црногорског јунаштва се добро уклапа тврдња Батовског да је код њих "часна само смрт у бици, док је смрт у кревету - срамна" (уз стих 2419-2420). Батовски је морао поводом одвођења Руже Косанове детаљно објаснити овај Пољацима непознати црногорски обичај (уз стих 490), да би још додао да су "Црногорци ниподаштавали жене, сматрајући их за неразумна бића, којима владају само емоције" (уз стих 477). Ову слику положаја жене у црногорском друштву допуњују подаци о томе да су "Црногорци веровали (још доскора) да само мушка деца доносе част роду" (уз стих 2420), те да "стари обичаји нису дозвољавали да се жена убије из ватреног оружја, јер је таква смрт достојна само мушкарца-ратника".

У религиозној традицији католика и православних највеће разлике су у спољашњим манифестацијама вероисповедања и у празничним ритуалима. Пољаци познају православље преко својих источних суседа, али црногорски празнични обичаји носе нека обележја једне специфичне традиције. Само Срби имају крсну славу. Батовски покушава да опише овај православни обичај: "Интересантно је славље звано *крсно име* или *крсна слава*. Наиме, Срби не славе имендане, већ цела породица има увек једног свеца и на дан његовог помена прави славље" (уз стих 446). "По старом обичају на слави сви пију вино из буренцета, које додају један другоме" (уз стих 455). Стихове 859-860 "на бадњаке српске налегајте" и стих 2429: "крвљу му се прелили бадњаци" не треба објашњавати Србима. Али Пољаци немају бадњаке, њихова Божићна традиција чува друге обичаје. Батовски каже: "На Божић, по српском обичају, ложи се ватра од посвећених цепаница (бадњаци), које се поливају вином" - да би сасвим неочекивано на овом месту додао: "српски народ познаје фарбана јаја за Ускрс, исто као и Пољаци".

У коментарима пољског преводиоца такве или сличне аналогije не могу се наћи у тексту посвећеном потурицама и Турцима, њиховим источњачким титулама, обичајима, њиховој религији. Поводом турцизама Милица Јакубец-Семкова је приметила да су се неке позајмљенице одомаћиле у пољском књижевном језику, захваљујући Мицкјевичевим "Кримским сонетима", па Батовски није имао проблема са њиховим преводом.¹⁴ Батовски је у свом преводу употребљавао ове егзотичне, стилски маркиране речи, али, по свој прилици, није био сигуран у знање својих читалаца, па их је, за сваки случај, подсећао на значење таквих речи као што су: хаџи, риџал, сорбет, хоџа, кадија, топуз, бег, паша, бајрам, минарет, Коран, Рамазан, Алах и сл.

¹⁴ Milica Jakóbiec-Semkowowa: *Ekwiwalencja przekładu wobec kontekstu historycznego, religijnego i obyczajowego oryginału*, "Acta Universitates Vratislaviensis", nr 1296, Wrocław, 1992. s. 82.

Из коментара социолингвистичког карактера можемо сазнати да Турци имају обичај да пуше лулу, да су речи "браде ти свечеве" (уз стих 1206) типична муслиманска клетва "на браду Алаха".

На овом ћемо завршити своје излагање о пољском превођењу "Горског вијенца" Петра II Петровића Његоша са становишта функционалне операционализације коментара његовог полифонијски сложеног текста. Коментари преузети из југословенских издања понекад су, као што смо видели, интегрисани у сам поетски текст прелева. Међутим, они други, који су посебно писани за пољског читаоца, успостављају један специфични метатекстуални однос са делом највећег црногорског песника.

Са становишта рецепције, превод Његошевог "Горског вијенца" занимљив је као један облик естетичке културолошке комуникације дубинских духовних вредности јужнословенске провенијенције у западнословенској средини. Наиме, антропоцентрична Његошева поезика је у овом случају одиграла улогу репрезента балканског модела света.¹⁵ По речима Татјане Цивјан - једна од препознатљивих особина балканског модела света садржи се у чињеници да се у њему "феномени који нијесу уникални слажу у уникални мозаик".¹⁶ Али, будући да Његошеве уметничке поруке, баш као и поруке свих истински великих уметника, надилазе локалне оквири и добијају универзални карактер, свако превођење његовог дела на страни језик уводи га у један надасве племенити дијалог култура. Намера нам је била да посебно скренемо пажњу на коментаре "Горског вијенца" присутне у пољском преводу овог дела, као на један вид најчешће експлицитне и ванлитерарне историјске и културолошке комуникације намењене широм читалачком кругу. Њихов значај за духовну оплодњу двеју култура о којима је реч није занемарљив. Истовремено, овакве естетичко-културолошке комуникације могу бити веома перспективне. Јер, Јуриј Лотман је несумњиво био у праву када је констатовао да "сваки нови корак културног развоја повећава а не исцрпљује информативну вредност културе, повећава а не умањује њену унутрашњу неодређеност, онај збир могућности које у току њене реализације остаје неостварене."¹⁷

¹⁵ Појам "модел света" овде употребљавамо у значењу које му придају структуралисти. То значи да се под њим, глобално узев, подразумевају човекове свеукупне представе о свету, виђеном у интеракцији човека и средине која га окружује.

О балканском моделу света вид. следеће фундаменталне књиге: D. Burkhart: *Kulturraum Balkan*. Berlin - Hamburg, 1989; Т. В. Цивьян: *Лингвистические основы балканской модели мира*, Москва, 1990.

¹⁶ Т. В. Цивьян, нав. дело, с. 67.

¹⁷ Ю. М. Лотман: *К построению теории взаимодействия культур (семioticский аспект)*. У: *Избранные статьи в трех томах*, том I, Таллин, 1992, с. 119.

Мария Магдалена Косанович

ПОЛЬСКИЕ ПЕРЕВОДЫ "ГОРСКОГО ВЕНЦА"
ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА НЕГОША
(с точки зрения использования комментариев)

Резюме

"Горный венец" переводился на польский язык два раза: в 1932 году и 1958 году. Автором обоих переводов является историк и славист Генрик Батовски.

В данной статье перевод не рассматривается с точки зрения его эквивалентности, подбора тождественных выражений или размера стиха. Рассматривается роль комментариев к "Горному венцу", которыми снабжаются сербские издания этого произведения. Генрик Батовски использует эти комментарии в двух целях: 1) Для самого процесса перевода. Тогда они становятся ингральной частью поэтического текста перевода; 2) Как объяснения, которые должны помочь читателю понять текст произведения и его разнообразный контекст. Такие комментарии находятся в специфических метатекстуальных отношениях с полифонически сложным текстом черногорского поэта.

Комментарии в польском переводе "Горного венца" рассматриваются, прежде всего, как один из видов эксплицитной и внелитературной исторической и культурной коммуникации, предназначенной для широких читательских кругов.